

Miftar KURTI

ROLI, KONTRIBUTI DHE SAKRIFICA E GRAVE NË ZONËN OPERATIVE TË SHALËS (1998-1999)

Disa fjalë për traditën luftarake të gruas shaljane

Historia jonë e ka regjistruar në faqet e saj rolin dhe kontributin e vajzave dhe grave shaljane në luftën për liri dhe pavarësi, veçanërisht nga gjysma e dytë e shekulli XIX dhe fillimit të shekullit XX. Këtë fakt fillimisht e dëshmojnë disa nga këngët popullore historike, ndër të cilat po veçoj: *Isa Beg Boletini*, *Isa Begu burrë zotni*¹; *Isa Beg po thurret nana*², *Sylë Malokun me rrathue*³, *Riza Selaci trim legjendar*⁴, këngët për Azem Bejtën etj. I veçova këto këngë popullore historike, jo vetëm pse u këndohet ngjarjeve dhe personaliteteve historike të rajonit të Shalës, Mitrovicës e Vushtrisë, por edhe për faktin se këtu tregohet dhe dëshmohet roli, kontributi, guximi, urtësia, kujdesi dhe mençuria e grave shaljane. Njëra prej grave më të shquarave ishte nëna e Isa Boletinit, Ajshja. Gjatë rrethimeve dhe sulmeve që pushtuesit i kanë bërë kullës së Isa Boletinit dhe vendlindje së tij, shihet se nënë Ajshja ka luajtur rol të

¹ Instituti Albanologjik-Prishtinë, *Këngë popullore historike*, Vëllimi II (përgatitur: Sadri Feti, Rustem Berisha, Fazli Syl, Adem Zejnullahu dhe Jahir Ahmeti), Prishtinë, 2007, 277-280, 281, 282.

² Instituti Albanologjik-Prishtinë, *Rizah Bllaca*, Vëllimi II, Prishtinë 1997, 149.

³ Demush Shala, *Kangë popullore historike*, Prishtinë, 1973, 390-392; Adem Zejnullahu, *Disa venerime për poezinë popullore*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1996, 38-40.

⁴ Instituti Albanologjik-Prishtinë, *Këngë popullore historike*, Vëllimi V (përgatitur: Adem Zejnullahu), Prishtinë, 2022, 264-266.

rëndësishëm. Këtë e thonë edhe vargjet e shkëputura nga njëra prej këngëve kushtuar Isa Boletinit:

*“O, Isa beg, biro, po thërret nana:/-Po t’vijnë topat, he, me katana,/gjashtë sahat larg po u nihet gjama./ O, u nihet gjama, bre, haj medet!/Po thërret Isa nanën e vet:/O, binaj zhagat, nanë, me fishekë,/ O, ktij hallku, domë me ja shkepë,/ se janë ardhë sot me ne me dekë!”*⁵. Në aspektin luftarak ajo luan rolin e vrojtueses dhe vëzhgueses, ajo kujdeset për armët dhe për pajisjen e bashkëluftëtarëve të djalit të saj, Isës, por edhe është e gatshme të futet në luftë me armë në dorë. Për rolin dhe kontributin e kësaj gruaje, për guximin, bujarinë, mençurinë dhe personalitetin e saj ka shkruar gjerësisht historiania prof. dr. Sabile Keçmezi-Basha, në një shkrim të saj me titull “Potreti i nënës së Isa Boletinit”, botuar te gazeta “Epoka e re”, 8 qershor 2023⁶, prandaj për shkak të natyrës së punimit nuk po zgjatëm më shumë në këtë rast.

Si grua e guximshme dhe luftëtare veçohet edhe nëna e Azem Bejtës, Sherife Kurti-Galica, nga fshati Selac i Shalës së Bajgorës. Ajo u lind në Selac, në dimrin e vitit 1864. Ishte e bija e Kurt Selacit, që ishte i njohur në tërë Shalën e Bajgorës dhe më gjerë për trimëri, bujari dhe mençuri, por edhe si njëri nga kaçakët më të njohur të kohës. Pa i mbushur 18 pranverat Sherifja martohet me trimin galicas, Bejtë Galicën, me të cilin pati edhe tre fëmijë: Azemin, Mihanën dhe Ademin. Kur i shoqi, Bejta, ra në fushën e nderit, më 1907, në luftë kundër Shemsi Pashës, në Dević, drejtimin e familjes e mori nënë Sherifja. Edhe kur djali i saj, Azem Bejta, nuk ishte në shtëpi, nëna Sherife kujdesej për shtëpinë, për familjen pa iu trembur syri. Për këtë jepen shembuj. Një natë Azemi e kishte dërguar Shotën në Galicë te nëna e tij për t’i treguar që të ruhet se togjet ndëshkuese po shëtisnin nëpër fshatra, duke keqtrajtuar e masakruar popullsinë e pambrojtur. Po atë natë, derisa Shota po çmallej me nënë Sherifen, forcat armike hyjnë në Galicë dhe e rrethuan shtëpinë e tyre. As nëna Sherife e as Shota nuk u hutuan fare, por ende pa aguar dita ia filluan luftës. Dy gra trimëresha, nëna Sherife dhe Shota, luftuan kundër armikut, duke e detyruar të tërhiqet i turpëruar e me humbje. Të nesërmen erdhën forca të reja dhe ia dogjën shtëpinë bashkë me disa të tjera përreth.⁷

⁵ Instituti Albanologjik-Prishtinë, *Rizah Bllaca*, Vëllimi II, Prishtinë 1997, 149.

⁶ <https://www.epokaere.com/portreti-i-nenes-se-isa-boletinit/>, qasja 17.08.2023

⁷ Bedri Tahiri, *Drenica-djep i trimërisë*, “Meshari”, Prishtinë, 2015, 240-251.

Më 3 gusht 1920, forcat serbe i pushkatuan dhe i masakruan në malet e Dubofcit nënën Sherife dhe disa familjarë të tjerë të Azem Bejtës. 96 vjet më vonë, më 19.08.2016, në fshatin Galicë, bëhet rivarrimi i eshtrave të tyre.⁸

Monografia e Asllan Istrefit, kushtuar Rizah Selacit, po ashtu flet për guximin e një gruaje tjetër, nënës së Rizahut, guxim që u kishte munguar burrave. Rizahu ishte sekretar i Ahmet Selacit, ish-kryetar i Komunës së Shalës gjatë Luftës së Dytë Botërore (1941-1944) dhe komandant i Divizionit “Ibri”. Pas vrasjes së Ahmetit (19 shkurt 1947) në Batahir të Shalës, Rizahu zihet rob në Selac nga partizanët jugosllavë. Më 21 shkurt 1947⁹, pasi e lidhin dhe e torturojnë mizorisht, Rizahun e pushkatojnë partizanët jugosllavë, por nuk lejojnë që ai të varroset. Ishte nëna e tij, Hafizja, ajo që mori guximin për ta varrosur të birin.¹⁰ Këtë e thotë edhe kënga popullore historike “*Riza Selaci trim legjendar*”.¹¹

Në traditën gojore dhe historike shaljane ndër të tjera veçohen edhe dy motra: Zadja dhe Hala. Dëshmi për këtë është kënga popullore historike “*Sylë Malokun me rrathue*”. Në rrafshin tematik, kënga paraqet guximin, qëndresën dhe sakrificën e Sylë Malokut nga fshati Selac, fëmijëve të tij (djali Aliut dhe vajzave: Zades dhe Halës), por edhe fshatit të tij kundër bimbashit turk, i cili rreth vitit 1895, kishte shkuar në Selac për ta rrethuar Sylë Malokun me 300 ushtarë. Sylë Maloku, siç thotë edhe kënga s’donte “... *mreti me na sunue*”, as shqiptarët *asqerë me shkue*.¹² Në luftën kundër bimbashit turk dhe 300 ushtarëve të tij, morën pjesë edhe dy vajzat e Sylë Malokut: “Zadja (në këngë njihet me emrin Fata) dhe Hala. Sipas këngës, Fata ishte e para ajo që e kishte dhënë kushtrimin. Mirëpo edhe Fata, edhe Hala, të cilat ende nuk i kishin mbushur 20 pranvera, luftojnë heroikisht kundër ushtarëve turq të bimbashit. Siç shkruan njohësi i kësaj tematike prof. dr. Adem Zjennullahu, trimëria dhe qëndrimi burrëror i vajzave të Sylë Malokut ndikoi që i tërë fshati të ngrihet në këmbë kundër bimbashit turk, i cili gjatë luftimeve vritet,

⁸ Bedri Tahiri, *Dimensione letrare*, ArtClub “Rifat Kukaj”, Prishtinë, 2017, 15-17.

⁹ Asllan Istrefi, *Rizah Rexhep Selaci*, Faik Konica, Prishtinë, 2007, 164.

¹⁰ Instituti Albanologjik-Prishtinë, *Këngë popullore historike*, Vëllimi V (përgatitur: Adem Zejnullahu), Prishtinë, 2022, 266.

¹¹ Instituti Albanologjik-Prishtinë, *Këngë popullore historike*, Vëllimi V (përgatitur: Adem Zejnullahu), Prishtinë, 2022, 264-266.

¹² Demush Shala, *Kangë popullore historike*, Prishtinë, 1973, 390-392.

kurse ushtarët e tij shpartallohen. Ekspedita e bimbashit turk kishte për qëllim ta frikësojë popullsinë e Shalës dhe rrethimi i Sylë Malokut shërbente si pretekst për ndëshkim. Në këtë mënyrë Pashai i Prishtinës, synonte qetësinë në Shalën e Bajgorës, por edhe kësaj radhe kishte dështuar.¹³ Në vazhden e kësaj tradite luftarake është edhe inkuadrimi i një numri të konsiderueshëm të vajzave dhe grave në radhët e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës 1998-1999.

Roli, kontributi dhe sakrifica e grave në Zonën Operative të Shalës 1998-1999

Ushtria Çlirimtare e Kosovës kishte në radhët e saj vajza e gra të zonja që i dolën zot atdheut me armë në dorë. Siç konstaton me të drejtë prof. dr. Emine Arifi-Bakalli, tradita, edukata e kultura e tyre bëri që ato të inkuadroheshin pa hezitim në radhët e UÇK-së, qysh në fazat e hershme të veprimtarisë.¹⁴ UÇK-ja nuk i dekurajojë, por i inkurajojë ato që të bëheshin pjesë e radhëve të saj, duke krijuar një imazh shumë pozitiv për UÇK-në, - shkruan James Pettifer në librin e tij.¹⁵

Ushtria Çlirimtare e Kosovës kishte në përbërjen e vet shtatë zona operative. Zona Operative e Shalës (ZOSH), komandant i të cilës ishte Rrahman Rama, ishte njëra prej tyre. ZOSH u themelua më 28 qershor 1998, fillimisht si nënzonë e më vonë si zonë operative. Ajo kufizohej me Zonën Operative të Llapit dhe Zonën Operative të Drenicës, përkatësisht shtrihej kryesisht në fshatrat e komunave Vushtrri, Mitrovicë e deri në Bistricë të Leposaviqit. Përbëhej nga dy brigada: Brigada 141 “Mehë Uka”, Brigada 142, Njësia Speciale dhe një Kompani e Policisë Ushtarake. Brigada 141, komandant i së cilës ishte Hysni Ahmeti, kishte katër batalione, Njësinë Speciale, Njësinë për Intervenime të Shpejta dhe Togën e Policisë Ushtarake. Brigada 142, në krye me komandantin Enver Oruçi, kishte dy batalione dhe një togë të policisë ushtarake.¹⁶ Në nivel të dy brigadave, në kuadër të

¹³ Adem Zejnullahu, *Disa venerime për poezinë popullore*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1996, 42, 46, 49, 52; Demush Shala, *Kangë popullore historike*, Prishtinë, 1973, 390-392.

¹⁴ Emin Arifi-Bakalli, *Çështje nga historia moderne dhe bashkëkohore shqiptare*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2001, 121.

¹⁵ James Pettifer, *Ushtria Çlirimtare e Kosovës*, Onufri: Tiranë, 2013, 185.

¹⁶ Miftar Kurti, *Vrojtime historike*, Faik Konica, Prishtinë, 2017.

ZOSH-it, kanë funksionuar edhe Shërbimi Shëndetësor dhe Sektori i Logjistikës. Në kuadër të Shërbimeve shëndetësore të të dy brigadave kanë funksionuar ambulancat, stacionaret dhe spitalet në Shalë e Mitrovicë, në Artakoll e Qyqavicë; në fshatrat, paralagjet e lagjet e Vushtrisë dhe Mitrovicës, përkatësisht: në Zabërgjë, Bare, Bajgorë, Kovaçicë, Veskovc, Sllakovc, Potok, Ceceli, Pantinë, Zhilivodë, Ashlan, Akrashticë, Strovç, Vernicë, Vaganicë; Kçiq, Studime e Shipol¹⁷. Pjesë e këtij Shërbimi ishin edhe gratë e vajzat shaljane, mitrovicase dhe vushtrriase. Ato kryenin detyrën e infermieres, ndihmësmjekut, por edhe të mamisë në raste të caktuara. Ato vinin nga familje, lagje, fshatra e qytete të ndryshme, përkatësisht nga krahina e Shalës dhe Artakollit, nga Mitrovica e Vushtrria, por edhe nga Prishtina.

Duke kryer detyrën e infermiereve, ndihmësmjekëve, mamive¹⁸, rrobaqepëseve, por edhe detyra të tjera ushtarake, në shumicën e rasteve kanë kaluar në këmbë me dhjetëra e qindra kilometra, gjatë gjithë luftës 1998-1999, për t'iu dhënë ndihmë shëndetësore civilëve në radhë të parë, por edhe ushtarëve të plagosur në beteja të ndryshme, si: Betejën e Hamidisë, Pantinës, Mazhiqit, Melenicës, Trepçalivë, Majdanit, Rahovës, Kaçanollit, Pasomës, Studimes, Dumnicës, Samadrexhës, Ashlanit, Bukoshit e fshatrave tjera rrëzë Qyqavicës dhe Artakollit. Sipas përgjegjësve të Shërbimit Shëndetësor, vetëm në ambulancat, stacionaret dhe spitalet e UÇK-së në rajonin e Shalës janë trajtuar përveç ushtarëve, edhe rreth 4 000 civilë. Pa kontributin e veçantë të vajzave dhe grave të UÇK-së në ZOSH kjo nuk do të arrihej.¹⁹ Ato kanë trajtuar të plagosur edhe atëherë kur Ushtria Jugosllave bombardonte me aeroplanë luftarakë, siç ishte rasti i bombardimit të shkollës fillore të fshatit Bajgorë të komunës së Mitrovicës, më 2 prill 1999, e cila ishte improvizuar si spital. Edhe pse një pjesë e objektit dhe oborri i atij spitali të improvizuar ishin shndërruar në një kasaphane nga predhat e aeroplanëve bombardues, ato për asnjë moment nuk u thyen, nuk u

¹⁷ Enver Oruçi-komandant i Brigadës 142 të ZOSH-it, shënim; Emin Musa-ndihmëskomandant i personelit i Brigadës 141 “Mehë Uka”, shënim; Bexhet Balan-dihmëskomandant për Logjistikë në Brigadën 141 “Mehë Uka”, Shënim; Rustem Musa-udhëheqës i Shërbimit mjekësor në Brigadën 141 “Mehë Uka”; Intervistë me dr. Ismet Shaqirin-mjek i luftës së UÇK-së në Brigadën 141 dhe 142 të ZOSH-it.

¹⁸ Dritë Simnica, *Heroizimi i kreshtave të Shalës*, Prishtinë, 2000.

¹⁹ Rustem Musa-udhëheqës i Shërbimit mjekësor në Brigadën 141 “Mehë Uka”.

larguan nga detyra. Në atë kasaphane vajzat dhe gratë e kësaj zone shpëtuan jetën e disa të plagosurve²⁰. Po aq të guximshme u treguan edhe në masakrën e Studimes, e cila ndodhi më 2 maj 1999, me ç'rast u vranë rreth 100 civilë dhe shumë të tjerë u plagosën, shumë prej të cilëve morën ndihmën mjekësore prej pjesëtarëve të UÇK-së.²¹ Në sektorin e logjistikës gratë kanë shërbyer kryesisht si rrobaqepëse.²²

Duke qenë se në zonën e përgjegjësisë të ZOSH-it, përkatësisht në fshatin Bare të Shalës së Bajgorës, ka pasur një fabrikë, Fabrika e Galanterisë, një pjesë e tyre dhanë kontribut të jashtëzakonshëm në prerjen, qepjen dhe përgatitjen e uniformave të UÇK-së për nënzonat, më vonë zona operative të Shalës, të Drenicës dhe të Llapit. Fabrika ka punuar nga fillimi i muajit korrik e deri më 15 shtator 1998.²³ Në atë fabrikë janë përgatitur mbi 2 000 uniforma për pjesëtarët e UÇK-së. Ofensiva e shtatorit 1998 e forcave serbe, e bëri të pamundur vazhdimin e punës së fabrikës, mirëpo disa nga gratë punën e rrobaqepëses e vazhduan edhe nga shtëpia, duke i përdorur pajisjet e veta. Gatimi i ushqimeve për ushtarët, pastrimi i rrobave të tyre, sigurimi i shtrojës, mbulojës dhe veshmbathjeve si dhe ofrimin e shërbimit shëndetësor për bashkëluftëtar ishte një punë e zakonshme për to, ishte përditshmëri.

Vajzat dhe gratë nga Prishtina e Mitrovica, nga Vushtrria e deri te Bistrica e Albanikut (Leposaviqit) u veçuan edhe për mënyrën e organizimit, edhe për rolin udhëheqës dhe guximin për të luftuar me armë në dorë krah vëllezërve, djemve e burrave edhe në vija të frontit. Një nga shembujt më të mirë është heroina e Shalës së Bajgorës, Fatime Hetemi. Ajo ishte e lindur më 18 dhjetor 1977, në fshatin Bistricë, në pjesën veriore të Kosovës. Ishte e bija e mësuesit Zeqir Hetemi nga Bistrica. Në familjen e Fatimes tradicionalisht ishin kultivuar bujaria, besa e trimëria. Në këtë frymë të atdhedashurisë

²⁰ Rustem Musa-shef i Shërbimit sanitar në Brigadën 141; Bisedë me Shpresa Ademin-infermiere dhe pjesëtare e UÇK-së në Brigadën 141; Bisedë me Nazmije Begollin-infermiere dhe pjesëtare e UÇK-së në Brigadën 141.

²¹ Dritë Simnica, *Heroizimi i kreshtave të Shalës*, Vatra, Prishtinë, 2000.

²² Bexhet Bala-ndihmëskomandant për Logjistikë në Brigadën 141 "Mehë Uka", Shënim; Emin Musa-ndihmëskomandant i personelit i Brigadës 141 "Mehë Uka", Shënim.

²³ Ibrahim Çitaku, *Mitrovica nëpër shekuj*, Prishtinë, mars 2022; Emin Musa-ndihmëskomandant i personelit i Brigadës 141 "Mehë Uka", shënim; Behxhet Bala-ndihmëskomandant për Logjistikë në Brigadën 141 "Mehë Uka", Shënim.

ishte rritur dhe edukuar ajo. Ajo kishte kryer shkollën fillore në vendlindje.²⁴ Gjatë shkollimit fillor ajo ishte qortuar disa herë nga organet e shkollës, duke rrezikuar të arrestohet dhe të burgoset, sepse nuk kishte lejuar që fotografia e serbit Vuk Karagjiq të vendosej në korridoret e shkollës para fotografive të rilindësve të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, siç ishin Naim Frashëri, Sami Frashëri, Pashko Vasa etj.²⁵

Familja e Fatimes ishte në shënjestër të pushtetit të kohës, prandaj disa herë policia serbe kishte shkuar dhe e kishte bastisur shtëpinë e tyre në pretekstin e kërkimit të armëve, me ç'rast familjarët e saj ishin keqtrajtuar, sepse u ishin gjetur armë në shtëpi.²⁶ Fatimja ishte stërmbesa e Kadri Bisticës (1880-1941), i cili iu priu luftëtarëve vullnetarë shqiptarë nga Shala e Bajgorës, të cilët luftonin për mbrojtjen e kufijve veriorë kundër forcave çetnike të Drazha Mihajloviqit më 1941. Kadri Bistrica u vra më 15 tetor 1941 te Sllatina duke luftuar kundër një batalioni të forcave çetnike që komandoheshin nga Tomash Gjuraica, i cili vritet gjatë një luftimi nga Kadri Bistrica.²⁷ Duke qenë e bija e mësuesit Zeqir Hetemi dhe stërmbesa e Kadri Bisticës, inkuadrimi i saj në radhët e UÇK-së ishte i pritshëm. Fatimja ishte inkuadruar në radhët e UÇK-së, ndër femrat e para në Kosovë.²⁸ Në muajin maj 1998, si 20-vjeçare bëhet pjesë e radhëve të UÇK-së, në kuadër të Batalionit I të Brigadës 114 të Zonës Operative të Drenicës. Fatimja ra heroikisht, krah Fehmi Lladrovci e Xhevë Lladrovci, më 22 shtator 1998, në vendin e quajtur Gradina afër Çikatovës së Vjetër.²⁹ Me motivacionin për trimërinë e treguar në luftën për liri, Fatime Hetemi, është dekoruar nga presidentja e Republikës së Kosovës Atifete Jahjaga me Urdhrin *Luftëtar i lirisë* “*Adem Jashari*”³⁰, kurse më 30 janar 2019, presidenti i Republikës së

²⁴ Hamdi V. Thaçi, *Drenica djep i UÇK-së dhe Batalioni I i Brigadës 114 “Fehmi Lladrovci”*, Prishtinë, 2017, 481.

²⁵ Bisedë më Latif Rushitin, Bare, mars 1999.

²⁶ Hamdi V. Thaçi, *Drenica djep i UÇK-së dhe Batalioni I i Brigadës 114 “Fehmi Lladrovci”*, Prishtinë, 2017, 482.

²⁷ Instituti Albanologjik, *Këngë popullore historike*, Vëllimi V, përgatitur nga Adem Zejnullahu, Prishtinë, 2002, 33, 34.

²⁸ Bedri Tahiri, *Flakadanët e lirisë* (Prishtinë: 2004), 101-110.

²⁹ Bajram Kurti, *Gjaku i lirisë*, 7-8, Prizren, 2005, 287, 289, 290, 292, 293.

³⁰ Republika e Kosovës-Presidentja Atifete Jahjaga, *Urdhri Luftëtar i lirisë “Adem Jashari”*, Prishtinë, 28 nëntor 2012.

Kosovës, Hashim Thaçi, e ka dekoruar Fatime Hetemin me Urdhrin “*Hero i Kosovës*”, me motivacion për trimëri dhe sakrificë për lirinë e Kosovës.³¹ Mirëpo, këto nuk janë mirënjohjet dhe dekoratat e vetme, sepse për Fatimen janë thurur këngë, janë shkruar poezi dhe artikuj të ndryshëm nga autorët: Bedri Tahiri³², Bajram Kurti³³, Suzana Jahollari e Kujtim Boriçi³⁴, Hamdi V. Thaçi³⁵ Ardita Hajdari-Buçinca³⁶ etj. Për Fatime Hetemin janë përgatitur edhe dokumentarë, por me emrin e saj janë emërtuar edhe rrugë e sheshe. Nuk duhet lënë pa e përmendur me këtë rast se pjesë e UÇK-së në Brigadën 141 “Mehë Uka” ishin edhe dy vëllezërit e Fatimes: Behxhet Hetemi (veteran-luftëtar) dhe Bashkim Hetemi (invalid).³⁷

Shembull i një ushtareje të UÇK-së dhe i një heroine ishte edhe Melihate Rama. Ajo lindi më 8.04.1969, në fshatin Vidishiq, komuna e Mitrovicës. Nga viti 1977 ka jetuar në Mitrovicë, ku e kreu shkollën fillore në shkollën “Anton Zako Cajupi”. Shkollën e mesme të mjekësisë e kreu në Mitrovicë, kurse Fakultetin e Shkencave Matematiko-Natyrore, Dega Biologji, në Universitetin e Prishtinës. Para luftës së UÇK-së ajo ka punuar si profesoreshë në Gjimnazin “Frang Bardhi”, paralelja e ndarë në fshatin Bare. Po ashtu ka punuar edhe në ordinanca private shëndetësore. Nga muaji maj i vitit 1998 e deri në mbarim të luftës ishte pjesë e Brigadës 141 “Mehë Uka”. Ajo ka kryer detyrën e kryeinfermieres në spitalin ushtarak në kuadër të Shërbimit Shëndetësor të Brigadës 141. Siç rrëfen shefi i Sektorit

³¹ Republika e Kosovës-Presidenti Hashim Thaçi, Urdhri “Hero i Kosovës”, Prishtinë, 30 janar 2019.

³² Bedri Tahiri, *Dimensione letrare*, ArtClub “Rifat Kukaj”, Prishtinë, 2017; Bedri Tahiri, *DRENICA - djep i trimërisë*, “Meshari”, Prishtinë, 2015; Bedri Tahiri, *Flakadanët e lirisë*, Prishtinë, 2004.

³³ Bajram Kurti, *Gjaku i lirisë*, 7-8, Prizren, 2005.

³⁴ Suzana Jahollari & Kujtim Boriçi, *Oficeret shqiptare në rrjedhën e historisë*, Pjesa e dytë, Tiranë, 2020.

³⁵ Hamdi V. Thaçi, *Drenica djep i UÇK-së dhe Batalioni I i Brigadës 114 “Fehmi Lladrovci”*, SHB “Meshari”, Prishtinë, 2017.

³⁶ Ardita Hajdari, *Jeta dhe veprimtaria e Fatime Hetemit*, Kumtesë në Konferencën shkencore ndërkombëtare me temën: “Roli i grave në jetësimin e shtetit të Kosovës” (Aspekte sociale, kulturore dhe politike nga viti 1980 deri në ditët e sotme), Prishtinë, 5 maj 2023.

³⁷ Trupat Mbrojtëse të Kosovës-Zona IV Mbrojtëse, *Lista e dëshmorëve, të plagosurve dhe pjesëtarëve të UÇK-së të ZOSH*, Arkivi i Sektorit Ushtarako-Civil, Mitrovicë, 2007.

Shëndetësor të Brigadës 141 dhe bashkëluftëtari i saj, dr. Rustem Musa, Melihate Rama ishte sinonim trimërie, ishte një humaniste e madhe dhe një profesioniste e pashoqe, e cila dha kontribut të madh në kuadër të Spitalit Ushtarak si kryeinfermiere. Ajo ishte model se si duhet trajtuar pacientët.³⁸ Është plagosur aksidentalisht më 31.08.2000 dhe si rezultat i plagëve ka ndërruar jetë më 10.09.2000. Është e varrosur në Varrezat e Dëshmorëve në Shipol të Mitrovicës.³⁹

Një vajzë tjetër, që u bë pjesë e celulave dhe njësiteve të para të UÇK-së në ZOSH, ishte Dritë Simnica nga Prishtina. Ajo u lind në fshatin Bardh i Madh më 30 prill 1974. Shkollën fillore e kreu në vendlindje, Shkollën e Mesme të Mjekësisë në Prishtinë, ndërsa studimet më Fakultetin Filologjik-Dega Letërsi dhe Gjuhë Shqipe në Universitetin e Prishtinës. Katër vjet punoi si mësimdhënëse e Gjuhës dhe Letërsisë Shqipe në vendlindje. Me shkrime merrej që nga bankat e shkollës fillore. Kryesisht shkruante poezi dhe prozë, për fëmijë dhe për të rritur.

Gjatë luftës ajo kreu detyra të ndryshme. Fillimisht kontributin e saj e nisi duke dërguar barna dhe mjete të tjera sanitare në zonat e luftës, përkatësisht në fshatin Prellovc, të cilat ia dorëzonte Jakup Nurës, me destinacion Shtabin e Përgjithshëm të UÇK-së. Në prill të vitit 1998 e la ditarin e shkollës, ku punoi si mësimdhënëse dhe u inkadrua në radhët e UÇK-së. Kur Drita ishte inkadruar në radhët e UÇK-së, në rajonin e Shalës dhe Qyqavicës, nuk kishte femra të tjera, pra ajo ishte e para.⁴⁰ Duke qenë se e kishte përfunduar shkollën e mesme të mjekësisë, ajo fillimisht në radhët e UÇK-së ishte angazhuar t'i përcillte te ushtarët njohuritë elementare në lëmin e mjekësisë, duke mbajtur pothuajse me secilin ushtar orë praktike në lëmin e ndihmës së parë.⁴¹ Drita mori pjesë edhe në luftime nëpër beteja të ndryshme, si në Pantinë, Akrashticë e fshatra të tjera të Shalës, Artakollit e Qyqavicës⁴². Me punën, përkushtimin, guximin dhe mençurinë e saj arriti në nivelin më të lartë të hierarkisë komanduese,

³⁸ Rustem Musa, *Shënim*, 4 gusht 2023.

³⁹ Shënim nga Ramiza Rama, vëllai dëshmores, Mitrovicë, korrik 2023.

⁴⁰ Haqif Mulliqi, *Bisedë me luftëtaren e lirisë*, Dritë Simnica, Kombi, 25 nëntor 1998, 30.

⁴¹ Brahim Gjaka, *Shënim*, Vushtri, korrik 2020; Haqif Mulliqi, *Bisedë me luftëtaren e lirisë*, Dritë Simnica, Kombi, 25 nëntor 1998, 31.

⁴² Haqif Mulliqi, *Bisedë me luftëtaren e lirisë*, Dritë Simnica, Kombi, 25 nëntor 1998, 30.

në pozitën ndihmëskomandante (shefe) në Sektorin e Personelit në Komandën e Zonës Operative të Shalës (ZOSH).⁴³

Shokët dhe eprorët e Dritës flasin me pietet për trimërinë e treguar, sidomos gjatë ditëve të betejave, kurse ajo, përveç se ndihet krenare se ishte pjesë e luftës së UÇK-së, rrëfen me krenari për bashkëluftëtarët, për betejat, për luftën me armë në dorë. *“Më kujtohet një rast në Pantinë, kur okupatori lëvizte me makineri të rëndë luftarake, në mesin e të cilave kishte edhe shumë tanke, duke tentuar të na fusnin në rreth dhe të na kapnin të gjallë. Atëherë komandanti ynë si me shaka tha: More këta as që po na llogarisin fare, apo çfarë kanë!”*. Dhe pastaj kemi nisur betejën duke kënduar e duke i thirrur njëri-tjetrit: *“O prite, prite se asnjë gjallë s’do ta lëshojmë”*. Në Betejën e Pantinës (6 gusht 1998 - M.K) që u zhvillua fyt për fyt, në mënyrë heroike ra Jeton Tërstena, nga Vushtrria, i cili ishte vetëm 24 vjeç... Në betejën e parë unë kam luftuar me një pushkë gjuetie, të cilën e kam pasur deri vonë gjatë luftës”, - rrëfen ndër të tjera Dritë Simnica.⁴⁴

Pas luftës ishte punësuar në Bibliotekën Kombëtare dhe Universitare të Kosovës si shefe e Sektorit të Pasurimit të Fondeve. Në vitin 2000 ka botuar Ditarin e luftës *Heroizmi i kreshtave të Shalës*, Vatra, Prishtinë.⁴⁵ Më 17 shkurt 2020, Dritë Simnica është dekoruar nga presidenti i Republikës së Kosovës, Hashim Thaçi, me Urdhrin “Shote Galica”, me motivacion për vepra trimërie në luftën për liri.⁴⁶ Pjesëmarrëse e Betejës së Parë në rajonin e Shalës, Qyqavicës dhe Artakollit, asaj të Hamidisë, që u zhvillua më 6 qershor 1998, ishte Mrikë Berisha.⁴⁷ Me fillimin e luftës çlirimtare, e sidomos me fillimin e Betejës së Jasharëve, vajzat dhe gratë e fshatit Ashlan kanë luajtur një rol të rëndësishëm për pritjen e të zhvendosurve nga fshatrat përreth e sidomos për banorët e fshatit Prekaz. Këtë angazhim ato do e vazhdojnë gjatë gjithë periudhës së luftës çlirimtare duke

⁴³ Struktura e Zonës Operative të Shalës, AZIVM-TMK, Sektori G5.

⁴⁴ Haqif Mulliqi, *Bisedë me luftëtarin e lirisë*, Dritë Simnica, Kombi, 25 nëntor 1998, 30, 31.

⁴⁵ Dritë Simnica, *Heroizmi i kreshtave të Shalës*, Ditar lufte, Vatra, Prishtinë, 2000, kopertina e librit.

⁴⁶ Republika e Kosovës-Presidenti, Urdhri “SHOTE GALICA”, Prishtinë, 17.02.2022.

⁴⁷ Më gjerësisht shih Bedri Tahiri, *Jashar Jashari - Komandant “Duraku”*, Meshari, Prishtinë, 2015, 58, 142 dhe 150.

pritur e përcjellë qytetarë nga të gjitha viset shqiptare që lëviznin sa andej, sa këndeje. Numri i qytetarëve ka ndryshuar vazhdimisht dhe me këtë edhe angazhimi i grave të kësaj rrethine. Në këtë angazhim janë përfshirë të gjitha vajzat dhe gratë e fshatit Ashlan pa dallim moshe, secila sipas mundësive dhe rrethanave të asaj kohe.

Përveç kësaj, angazhimi ka përfshirë edhe angazhimin në përgatitjen e ushqimit, pastrimit të rrobave për ushtarët dhe trajtimit të plagosurve civilë e ushtarakë. Femrat e kësaj ane kanë dhënë kontribut edhe me angazhimin direkt në luftën çlirimtare, kryesisht si infermiere. Fatime Hyseni, Vjollca Shyti dhe Xhylvëre Beqiri (kjo e fundit deri në ofensivën e shtatorit '98) kanë dhënë një kontribut të jashtëzakonshëm gjatë gjithë kohës së luftës në trajtimin dhe shërimin e të plagosurve, si ushtarakë po ashtu edhe civilë. Në Ashlan dhe rrethinë kanë qenë të angazhuara dhe kanë dhënë kontribut edhe femra nga rajone tjera, si: Drita Simnica-Rama, Valbona Hajrizi dhe Besa Halili (kjo e fundit deri në muajin gusht 1998).⁴⁸ Disa prej pjesëtareve të UÇK-së ishin shumë të reja, madje vetëm sa e kishin kryer shkollën e mesme. Me këtë rast po veçoj dy prej tyre: Shpresa Ademin⁴⁹ dhe Nazmije Begollin⁵⁰, të cilat mu atë ditë që e kishin mbrojtur temën e diplomës së maturës, ishin nisur dhe inkuadruar në radhët e UÇK-së.

Përveç detyrave të përditshme mjekësore që kanë kryer për ushtarë dhe civilë nëpër shtëpia, ambulanca, stacionare e spitale, kanë kryer edhe detyra në qytetet e Mitrovicës dhe Vushtrisë. *"...Një ditë eprorët nga Shala e Bajgores më dërguan me shërbim në qytetin e Mitrovicës. Kur arrita në Shipol po zhvilloheshin luftime. Gjatë luftimeve një fëmijë ishte plagosur rënd nga granatimet e forcave serbe. E gjeta të shtrirë në asfalt. Kam vrapuar dhe e kam marrë para duarsh. Derisa po përpiqesha ta largoja në një vend më të sigurt, snajperët e armikut qëllonin pa ndërprerë. Me vrap u largova dhe e gjeta një vend të përshtatshëm për t'i dhënë ndihmën e parë. Pasi ia dhashë ndihmën, u këndell. Shpëtoi nga vdekja e sigurt për shkak të plagëve dhe gjakderdhjes. Ky është rasti që nuk e harroi kurrë. Rast tjetër është te Stacioni i Autobusëve në Mitrovicë. Derisa ishim me*

⁴⁸ Sefer Shyti, Roli i femrave në luftën çlirimtare, Shënim, 12.09.2023.

⁴⁹ Bisedë me Shpresa Ademin, Mitrovicë, ish-pjesëtare e Shërbimit Shëndetësor të Brigadës 141 "Mehë Uka", Mitrovicë, 7.06.2013.

⁵⁰ Bisedë me Nazmije Begollin, ish-pjesëtare e Shërbimit Shëndetësor të Brigadës 141 "Mehë Uka", Mitrovicë, 07.06.2013.

bashkëluftëtarë në Vaganicë, një lagje e Mitrovicës, ku isha me detyrë, më njoftuan se po zhvilloheshin luftime goxha afër Stacionit të Autobusëve. Gjatë luftimeve forcat serbe kishin plagosur dy fëmijë. Pasi arritëm të depërtonim disi deri te stacioni në fjalë, i morëm fëmijët dhe i futëm në WC të stacionit, sepse aty ishte i vetmi vend pak ca më i sigurt për t'i dhënë ndihmën e parë, sepse nuk kishim ku e si tjetër. Për fatin e mirë, të dy fëmijët shpëtuan nga vdekja, edhe pse ishin plagosur rënd!”, - rrëfen ndër të tjera me shumë emocione infermierja Nazmie Begolli.⁵¹

Rrëfime pothuaj afërsisht të njëjta tregojnë dhe Shpresa Ademi bashkëluftëtare e pandashme e Nazmijes. Ajo rrëfen se si iu ka rënë rasti që përveç në spitalet ushtarake në Shalë, t’u jap ndihmën e parë të plagosurve edhe në Ashlan bashkë me dr. Bajram Rexhepin, sepse ishin nxënëse të tij dhe nga ai kishin mësuar se si të qepen edhe plagët e pacientëve. Ajo veçon shumë raste kur ua ka dhënë trajtimin e nevojshëm mjekësor të plagosurve civilë dhe ushtarëve të UÇK-së, kur ka asistuar në lindjen e grave në spitale të improvizuara, nëpër shtëpia, por edhe në kolonë, duke e luajtur rolin e mamisë, sepse, sipas saj: *“Lindje të grave shtatzëna kemi pasur edhe në Spitalin ushtarak në Kovaçicë, me ç’rast një grua pati sjellë në jetë dy binjake, që edhe sot janë gjallë dhe mirë me shëndet. Raste të tilla kemi pasur edhe në Sllakovc, në Ashlan”, - thotë ndër të tjera Shpresa Ademi, infermiere, e cila, së bashku me Nazmije dhe shumicën e bashkëluftëtareve, e ushtrojnë dhe sot të njëjtin profesion në Spitalin e Mitrovicës.⁵²* Një tjetër vajzë, më e reja nga të gjitha, që ishte bërë pjesë e UÇK-së ishte Donika Ceraja. E lindur në Mitrovicë më 04.12.1982, në moshën 17-vjeçare i bashkëngjitet UÇK-së. Fillimisht inkuadrohet në Kompaninë e Vaganicës të Batalionit II të Brigadës 142 të ZOSH-it⁵³. Edhe pse shumë e re, ajo ishte shumë e përgatitur moralisht, kombëtarisht dhe fizikisht. Ajo ishte karateiste me shkollë karateje “Shoka e zezë”. Për rezultatet e treguara ajo ishte shpallur edhe kampione e Kosovës në karate për moshën e saj. Ajo mori pjesë në luftimet e zhvilluara kryesisht në Lagjen Ura e Gjakut, në Vaganicë dhe në fshatin Shipol të Mitrovicës, por edhe në Vërnice, Koshtovë, Beçuk e fshatra të tjera

⁵¹ Bisedë me Nazmije Begollin, Mitrovicë, 07. 06. 2013.

⁵² Bisedë me Shpresa Ademin, Mitrovicë, 07. 06. 2013.

⁵³ Jakup Ceraja, *Ditari i rrethimit*, Rilindja, Prishtinë, 1999, 88.

rrëzë Qyqavicës⁵⁴.

Mitrovica, ku veproi Donika me bashkëluftëtarë, ishte bërë halë në sy edhe për presidentin Millosheviq, i cili, në lajmet e Radio Beogradit, të orës 9:00, të datës 21.05.1999, ishte cituar nga gazetarët e lajmeve, pasi kishte deklaruar: *“Grupet më të rrezikshme terroriste, që veprojnë në kuadër të UÇK-së janë në rrethinën e Mitrovicës, të cilat po i sjellin dëme të mëdha ushtrisë dhe policisë sonë, ku vetëm dy ditët e fundit kanë vrarë 5 veta!”*.⁵⁵ Donika, duke qenë e bindur se nuk do ta pranonin në radhët e UÇK-së në moshën 17-vjeçare, kishte deklaruar se i kishte mbushur 18 vjet. Për t’u pranuar në radhët e UÇK-së në moshë kaq të re i kishte ndihmuar edhe fakti se ishte bija e një atdhetari, e një të burgosuri politik dhe një poeti siç ishte Jakup Ceraja.

Fillimisht si pjesë e UÇK-së ajo me biçikletën e saj kishte kryer detyrën e informatores së ushtrisë, duke dalë në terren për të mbledhur informata se ku ishin forcat policore, ushtarake dhe paramilitare serbe, se çfarë po bënin, ku po pozicionoheshin. Kur kishin filluar luftimet e ashpra të janarit 1999 në lagjet Ura e Gjakut dhe Vaganicë, si pjesë e Kompanisë së Vaganicës, ku ishte komandant edhe Ismet Haxha, me një kallashnikov, një revole TT dhe me një bombë dore kishte luftuar krah bashkëluftëtarëve kundër forcave serbe të cilët sulmonin me autoblanda e tanke nga rruga e Stacionit deri te Tuneli në hyrje të Mitrovicës. Gjatë bisedës me Donikën, ajo rrëfen edhe për pjesëmarrje në luftimet në ofensivën e shkurtit dhe marsit 1999, zonën e përgjegjësisë së Brigadës 142 në fshatrat Vaganicë e Epërme, Koshtovë, Dule, Beçuk e Qyqavicë. *Në një periudhë të caktuar kemi qenë të vendosur në shtëpinë e Tefik Haxhiut, në Vaganicën e Epërme, në Mitrovicë. Aty kishim shtabin. Gruaja e Tefikut, Bukuria, na përgatiste bukën. Në njërin nga ditët e ofensivës së shkurtit dhe marsit 1999, për disa çaste u ndalën luftimet. Kur pushuan pak luftimet, ne u ulëm për të ngrënë bukë, pasi Bukuria i kishte pjekur bukët me çerep. Ato ende ishin të vala, sapo i kishte nxjerrë nga furra. Bukët e nxehta të çerepit na i kriposi. Na e dha edhe nga një qepë. Duke e ngrënë kafshatën e parë, filluan granatimet. O zot! Aty kishte të strehuar edhe familjarë. Dolëm dhe nisëm luftën me forcat armike, me ato mundësi që kishim. Armiku*

⁵⁴ Bisedë me Donika Cerajën-Muslija, 12.12.2020.

⁵⁵ Jakup Ceraja, *Ditari i rrethimit*, Rilindja, Prishtinë, 1999, 12, 71, 81, 88.

ishte shumë më i përgatitur se ne, kishte më shumë forca, kishte më shumë armatim. Në përpjekje për të shpëtuar popullatën civile, disa nga shokët u plagosën. Pas largimit të popullatës dhe plagosjes së disa ushtarëve, filluam të tërhiqemi në pozicionet rezervë. Në mesin e të plagosurve ishte edhe ushtari Xhevdet Plluzhina (Gulinovi). Gjithë copat e granatës ranë mbi trupin e tij, pasi ai na mbuloi me trupin e tij që të shpëtonim në bashkëlufëtarët. Atë e tërhoqëm dhe e futëm në një veturë me shumë mundim, sepse ishte i plagosur shumë rënd. Pasi e vendosëm të plagosurin në një automjet dhe derisa po bëheshim gati të niseshim, për një moment kam kthyer kokën mbrapa të shikoj nëse ka mbetur dikush. E pashë se nëna e Tefik Haxhiut kishte mbetur brenda në shtëpi afër dritares. Unë kërceva nga automjeti që t'i afroja ndihmë për t'u tërhequr. Duke hipur mbi një bure (fuçi) me ujë, jam afruar te dritarja, kam marrë nënëloken dhe e kam vendosur në krah, pastaj kam filluar të vrapoja rrugës, nëpër plumba, që ta zë automjetin me të cilin shokët transportonin ushtarin e plagosur rënd. Kur shokët e panë veprimin tim, e ngadalësuan pak shpejtësinë. Kur arrita ata më qortuan për “vonesën” time, sepse një ushtar ishte duke vdekur nga plagët e marra në luftime, por e arsyetuan guximin tim dhe veprimin e guximin e treguar për ta shpëtuar edhe një jetë, - thotë ndër të tjera Donika, e cila e mbyllë rrëfimin e saj të gjatë me fjalinë ...Hija e luftës është mbrapa çdo ushtari gjatë gjithë jetës.⁵⁶

Për të bijën e vet, Donikën, për vajzat, për gratë dhe për burrat ka shkruar në *Ditarin e luftës* edhe ish i burgosuri politik, publicisti, prozatori dhe poeti Jakup Ceraja⁵⁷.

Si përfundim. Ngase kam qenë edhe vetë pjesë e njësive të UÇK-së në ZOSH, pasi jam plagosur, i kam njohur personalisht disa nga vajzat dhe gratë me të cilat shërbenim në të njëjtën brigadë. Prandaj, mund të them pa hezitim se vajzat dhe gratë e inkuadruara në formacionet e UÇK-së kanë qenë modeli i edukatës, i kulturës, i guximit, i përkushtimit dhe i gatishmërisë për sakrificë; madje, siç thotë njëri nga eprorët e UÇK-së, Emin Musa, ato kanë qenë shtylla më e fortë e luftës në ZOSH, duke u bërë shembull i gatishmërisë për sakrificë.⁵⁸ Kështu që ka të drejtë historiania prof. dr. Emine Arifi - Bakalli kur shkruan se me pjesëmarrjen në luftë për çlirimin e

⁵⁶ Bisedë me Donika Cerajën-Muslija, 12.12.2020.

⁵⁷ Jakup Ceraja, *Ditari i rrethimit*, Rilindja, Prishtinë, 1999.

⁵⁸ Intervistë me Emin Musën, 5 janar 2013.

Kosovës, femra kontribuoi në frenimin e politikës shoviniste e hegjemoniste të Beogradit, gjë që hapi perspektivë jo vetëm për shqiptarët e Kosovës, po edhe për Ballkanin në përgjithësi.⁵⁹

Krejt në fund duhet thënë se rajoni i Shalës së Bajgorës ka dhënë dy dëshmore (Fatime Hetemin dhe Melihate Ramën), dy të tjera janë plagosur, mirëpo numri i atyre që ishin pjesë e ZOSH-it nuk ishte i vogël.⁶⁰ Sipas Fondit për të Drejtën Humanitare, gjatë periudhës 1 janar 1998-14 qershor 1999, në komunën e Mitrovicës kanë rënë, janë vrarë dhe zhdukur 70 vajza dhe gra, kurse në komunën e Vushtrrisë numri i tyre është 78.⁶¹ Ato kanë shërbyer pothuajse në të gjithë zonën e përgjegjësisë të ZOSH-it, në sektorët dhe njësitë vartëse.

⁵⁹ Emine Arifi-Bakalli, *Çështje nga historia moderne dhe bashkëkohore shqiptare...*, 128.

⁶⁰ Sipas listës zyrtare të TMK-së të vitit 2007, të cilës po i referohem, këto ishin pjesëtarët e ZOSH: Melihate Rama, Nazmije Begolli, Shpresa Ademi, Myrvete Trepça, Afërdita Uka, Shqipe Zeneli, Minire Jonuzi, Halide Nimani, Miradije Hajdari, Sabrije Uka-Peci, Jehonë Istrefi, Florije Osmani, Minire Kalludra, Shukrije Krasniqi, Qefsere Bajrami, Flutura Maloku, Bahrije Sadik Bllaca, Ajshe Osmani, Feride Osmani-Peci, Bukuriye Ferati, Kimete Xhafa, Fikrije Xhafa, Afërdita Rama, Miradije Mehollli, Nazmije Musa, Sanie Selman Musa, Ajmane Ferati-Shatrolli, Sadete Musa, Florije Osmani, Zade Jashari, Sanije Jahir Musa; Drita Simnica, Donika Ceraja, Valbonë Hajrizi, Zana Mezini, Shehribane Abazi, Florie Jashari, Afërdita Ibrahimit?, Minire Berisha, Florie Jashari, Afërdita Selmani, Fatime Hyseni dhe Fikrete Pllana (Trupat Mbrojtëse të Kosovës, Zona IV Mbrojtëse, Arkivi i Sektorit Ushtarako-Civil (G5), Mitrovicë, 2007; Emin Musa-ndihmëskomandant për personel në Brigadën 141 “Mehë Uka”, Shënim, prill 2023; konfirmim, gusht 2023; Rustem Musa, *Lista e Shërbimit sanitar*, Shënim; Dr. Rustem Musa, *Historiku i Shërbimit sanitar i Brigadës 141 “Mehë Uka”*, Arkivi i Brigadës 141.)

⁶¹ Fondi për të Drejtën Humanitare, *Regjistrimi i të vrarëve, të rënëve dhe të zhdukurve në Kosovë 1998-1999*. (<https://dokumen.tips/download/link/burimet-e-te-dhenave-mbi-reniet-vrasjet-dhe-zhdukjet-e-shqiptareve-ne.html>).